Početci Sveučilišta u Zagrebu

Petrić, Hrvoje

Source / Izvornik: **Hrvatska revija, 2019, 5 - 7**

Journal article, Published version
Rad u časopisu, Objavljena verzija rada (izdavačev PDF)

Permanent link / Trajna poveznica: https://urn.nsk.hr/urn:nbn:hr:252:069769

Rights / Prava: Attribution-NonCommercial-ShareAlike 4.0 International/Imenovanje-Nekomercijalno-Dijeli pod istim uvjetima 4.0 međunarodna

Download date / Datum preuzimanja: **2024-04-24**

Sveučilište u Zagrebu

Repository / Repozitorij:

University of Zagreb Archives - UNIZG Archives

Hrvatska revija 4, 2019

Naslovnica , Tema broja

Tema broja: 350 godina Sveučilišta u Zagrebu

Početci Sveučilišta u Zagrebu

Hrvoje Petrić

Isusovačka i Kraljevska akademija u Zagrebu (1669–1776)

Isusovačko učilište u Zagrebu, osnovano 1607., predstavljalo je bilo začetak današnje Klasične gimnazije te je umnogome pridonijelo školovanju svećenika, u prvom redu Zagrebačke biskupije, ali je bilo važno i za obrazovanje svjetovnjaka. Zagrebačka isusovačka gimnazija je imala šest razreda, a poslije su joj dodani viši studiji iz kojih je nastala akademija. Nastavni je jezik bio latinski. Akademija je nastajala postupno, kao kombinirani tip škole sa srednjoškolskom i visokoškolskom nastavom. Od austrijskog nadvojvode Ferdinanda isusovci su dobili njegovu staru zgradu uz istočni dio zidina zagrebačkoga Gradeca. Naselili su se u toj zgradi te u jednoj od gradskih kula stanovali gotovo do sredine 17. stoljeća, sve dok nisu izgradili vlastiti samostan (danas Klovićevi dvori na Jezuitskom trgu). Za potrebe gimnazijske zgrade dobili su napušteni dominikanski samostan s kapelom sv. Katarine i vrtom uz južnu stranu zidina. S vremenom je ugled gimnazije rastao te postaje »najuglednija gimnazija u Iliriku«, a na njoj su temelje obrazovanja dobivali mnogi uglednici poput Jurja Križanića i Pavla Rittera Vitezovića.

Četvrt stoljeća nakon početka isusovačke gimnazijske nastave u sklopu njihova učilišta započela je visokoškolska nastava. Svećenicima je najviše trebala kazuistika, tj dio moralne teologije, što je zapravo bila metoda primjene moralnog nauka na primjerima iz svakodnevnog života. Stoga su početci visokoškolske isusovačke nastave u Zagrebu bili vezani upravo uz kazuistiku te su realizirani kada je zagrebački biskup Franjo Ergeljski (1628–1637) ponudio 1000 forinti za zakladu koja bi uzdržavala profesora kazuistike. Predavanja iz kazuistike je 1633. počeo držati Grgur Fetsch (Fötsch), koji je u Zagreb došao iz Beča. Od akademske godine 1652/53. predavanja su u pravilu držala dva profesora. Prije 1665. nisu poznati podatci o broju slušača kazuistike, a tada ih je bilo 12 od ukupnog broja 522 polaznika isusovačkih učilišta u Zagrebu.

Zaslugom kanonika Nikola Dijaneševića na isusovačkom učilištu je 1662. godine počeo djelovati stalni studij filozofije. Dijanešević je utemeljio zakladu iz koje su se trebali uzdržavati profesori iz filozofije. Ta godina ujedno označava i početak neprekinute visokoškolske nastave filozofije u Zagrebu.

Trebala su tri profesora jer se studij filozofije slušao u tri godine u tri tečaja, svaki s jednim profesorom. U prvoj se godini slušala logika s matematikom, u drugoj fizika u filozofskom smislu, a u trećoj metafizika s teodicejom i etikom. Nastava se temeljila načelno na Aristotelovim djelima, ali ih se profesori nisu smjeli slijepo držati. Uz to se predavalo i dio onoga što su stvorili kasniji mislioci, napose sv. Toma Akvinski. Isusovački *Ratio studiorum* je točno određivao što se u kojem tečaju treba uzeti, a što izostaviti.

Prvim profesorom filozofije postao je isusovac Stjepan Glavač iz Varaždina, koji je na otvorenju studija filozofije održao uvodni govor. Glavač je inače autor prve potpunije geografske karte Hrvatske. Prvi studenti, kojih je na početku ukupno bilo pedesetak, dok je broj slušača s vremenom povećan, završili su studij 1665. pod Glavačevim vodstvom.

U međuvremenu su rješavani problemi financiranja profesora jer je Dijanešević dao dodatni novac za uzdržavanje. Riješen je i smještaj studija, oko čega se zauzeo rektor Filip Kaušić, inače Hrvat iz zapadne Ugarske (danas austrijskoga Gradišća). Kroničar je zapisao da je 1668. »naporom časnog oca rektora zgrada dovršena, koliko je bilo moguće, prikladno prostrana za tri profesora, i otvorila je vrata filozofima da se presele iz tuđe zgrade u vlastiti dom gimnazije. Naime, na početku tog studija ugledan gospodin čovjekoljubiv Petar Vukmanić ustupio je vrlo prikladnu kuću za potrebe nastave filozofije tako dugo koliko Družbi bude odgovaralo. Iz nje su naši profesori 1. studenoga iselili da potom predaju filozofiju u domu koji pripada

Družbi«. Novi je smještaj pridonio kvaliteti studija.

Kako studij filozofije tada nije imao status javnopravne ustanove, s namjerom da nastavnom radu osiguraju punu potvrdu u javnosti, isusovci su zamolili kralja Leopolda I. Habsburškog da njihovo filozofsko učilište potvrdi kao pravo sveučilište koje bi imalo pravo dodjele akademskih naslova. Zagrebački rektor Filip Kaušić se vjerojatno bojao da bi austrijski isusovački provincijal Ivan Berthold (1668–1671) imao kakve ograde oko osnivanja sveučilišta u Zagrebu, pa je zaobišao provincijala i otišao izravno vladaru Leopoldu u Ebersdorf te mu podnio molbu (uz preporuku Hrvatskog sabora) za podjeljivanjem »prava i povlastice sveučilišta« njihovoj akademiji (filozofskom studiju). Kralj Leopold I. je 23. rujna 1669. isusovačkom učilištu dodijelio »sva prava i povlastice sveučilišta« odnosno pravo dodjeljivanja doktorata i imunitet kojim su profesori i studenti bili izuzeti ispod sudskih ovlasti Gradeca te podređeni kraljevskom sudu.

U Leopoldovu privilegiju se dva puta u pluralu spominju dekani fakulteta (*decani facultatum*) pa se čini da se to moglo odnositi na filozofski i teološki studij. Filozofski je studij imao tri profesora, a kazuistika dva. Postoji razmišljanje da se radilo o svojevrsnom »kombiniranom« teološkom studiju na kojem su se moralka i djelomično crkveno pravo slušali kod isusovaca, a »biblicum, dogmatika, liturgika i homiletika« u sjemenišnoj školi na zagrebačkom Kaptolu.

Inače studij filozofije nije imao ustaljeno ime pa su u dokumentima za njega upotrebljavani razni nazivi. Vezano uz nastavnu metodu, iako diktiranje gradiva nije bilo zabranjeno, željelo se stvoriti uvjete da se po mogućnosti ne diktira gradivo koje je postojalo u dostupnim priručnicima. Nakon predavanja su slušači u skupinama pod vodstvom naprednijih studenata naglas ponavljali gradivo. Profesori su obično bili u blizini kako bi mogli dati tumačenja ako bi ih tko trebao. Oko mjesec dana prije kraja akademske godine ne bi bilo predavanja novoga gradiva, nego bi se ponavljalo prije usvojeno gradivo.

Slušači nastave filozofije su se po tadašnjem običaju provjeravali obranom svojih teza koje su branili u raspravi s kolegama. Neke od teza su tiskane, pri čemu su siromašniji slušači pronalazili mecene koji su platili troškove tiska.

Prije spomenuti kanonik Dijanešević dao je potporu i za objavljivanje prvoga tiskanoga filozofskog priručnika u kontinentalnoj Hrvatskoj *Philosophia peripatetica*, koji je napisao profesor filozofskog učilišta Franjo Jambrehović. Knjiga je tiskana 1669. godine u Beču.

Privilegij Leopolda I. iz 1669. potvrdio je Hrvatski sabor na zasjedanju 3. studenoga 1671. godine riječima: »Privilegij novoj akademiji zagrebačkoj dan od Njegovog Presvetog Carskog i Kraljevskog Veličanstva, javno je u Saboru pročitan, predstavljen i primljen, izuzevši ipak prava i povlastice Kraljevine koji ostaju u svojoj snazi«.

Kako su sukobi između zagrebačkih građana i učenika bili na vrhuncu 1671. godine, vlasti zagrebačkoga Gradeca su zabranile isusovačkim učenicima i studentima stanovanje unutar svojih zidina, no zbog te je odredbe grad bio kažnjen od Hrvatskog sabora. Sukobi su nastavljeni i iduće 1672. godine, kada su dva studenta smrtno ranila dva gradska stražara pa je gradski senat zahtijevao pravdu. Tada je prvi put za prijestupnike sastavljen posebni delegirani sud sastavljen od nekih župana i podžupana, protonotara i dva isusovca. Tako je isusovcima u praksi bio potvrđen imunitet.

Tadašnji isusovački poglavari nisu bili skloni osnivanju novih sveučilišta sve dok se nisu uvjerili kako će ona brojem profesora i razinom biti odgovarajuća. Nitko od isusovaca se do 1672. nije pitao što je sa sveučilišnim privilegijima u Zagrebu. Razjašnjavanje statusa zagrebačkoga sveučilišnog privilegija počelo je kada je isusovački general Giovanni Paolo Oliva 1672. poslao upite isplati li se akademija u Zagrebu. Austrijski provincijal mu je poslao opširan izvještaj 1672. napisavši kako se čudi nesmotrenom postupku zagrebačkih isusovaca koji su se bez ikakvih znanja i odobrenja poglavara služili akademskim titulama i jurisdikcijom. Došlo je do suspenzije velikog dijela Leopoldova privilegija, ali je njegova pravovaljanost ipak bila izvan svake sumnje. Na kraju je, oduzimanjem povlastice dodjeljivanja akademskih titula, status zagrebačke Akademije bio okrnjen na znanstvenom i društvenom polju.

U svakom slučaju Leopoldova diploma iz 1669. je bila valjana, a unatoč obustavi glavnine privilegija 1672. godine možemo utvrditi barem privremenost punog statusa sveučilišta u Zagrebu. Iako Hrvatski sabor 1671. godine tu ustanovu izričito naziva »Neo Academia Zagrabiensis«, nakon 1672. godine odlukom generala isusovačkog reda bilo je izričito zabranjeno koristiti se nazivom Akademija. Stoga se i u Historiji isusovačkoga kolegija tek od 1721., uz neke druge nazive, koristi ime Akademija. To je učilište cijelo vrijeme zadržalo svoje javnopravno obilježje i sudbenu autonomiju, no nije imalo pravo dodjeljivati akademske časti. Studij filozofije

je kao i prije bio organiziran da je po mogućnosti jedan profesor vodio studente kroz sve tri godine. Svaki obrazovani isusovac koji je držao ovu nastavu nazivao se profesorom samo dok je predavao. Oni su nakon završetka trogodišnjeg razdoblja predavanja običavali prelaziti na novu dužnost pa je na učilištu dolazilo do stalnih promjena nastavnika, koje je u Zagreb redovito upućivao provincijal Austrijske isusovačke provincije. Profesori su u skladu s mogućnostima nastojali unapređivati kvalitetu nastave.

Godišnjih ispita na Akademiji nije bilo sve do 1700., a i kada su uvedeni naišli su na velik otpor slušača. Godine 1700. godišnji su ispiti bili na kraju akademske godine, dok su 1713. bili i za Uskrs i na kraju akademske godine. Profesori su se često mijenjali, a za one koji su predavali filozofiju nastojalo se da jedan od njih provede svoje slušače kroz sva tri tečaja, odnosno kroz dva kada se filozofska nastava suzila. Oko tri petine profesora su bili podrijetlom iz hrvatskih zemalja, a ostali su bili Slovenci, Austrijanci/Nijemci, Mađari i Talijani.

Postupno su utjecaji moderne filozofije utjecali na isusovačke škole, što je moguće vidjeti i na onoj u Zagrebu. Zabilježeni su i sukobi oko uvođenja novih spoznaja, primjerice 1726., kada je profesor metafizike naučavao Descartesovu hipotezu o akcidentima u presvetoj euharistiji, dok je njegov kolega, profesor fizike, imao drugačije nazore uvrstivši među teze javne dispute i one koje su Descartesovu hipotezu kvalificirale »bliskom herezi«. Godine 1746. zabilježeno je da su se vodile oštre rasprave oko Aristotela, ali i da su u programu disputacija bili Descartes i Gassendi.

Akademske godine 1753/1754. uvedena je svojevrsna »reforma« u zagrebačku Akademiju te su se u prvom tečaju predavale logika, metafizika i matematika, a u drugom etika, prirodopis, opća i specijalna fizika. Kolegijska je knjižnica posjedovala obilnu stručnu literaturu te se nastava prirodoslovlja mogla podignuti na vrlo visoku razinu, što se može vidjeti iz obrana javnih teza.

U 17. stoljeću nemamo pouzdane podatke o broju studenata. Npr. 1662. i 1669. godine logiku je slušalo 50 studenata, a potonje godine imamo zabilježeno i 29 studenata metafizike, dok je teologiju slušalo samo dvadesetak studenata. Nakon osnivanja katedre kanonskog prava, a dijelom i građanskog prava akademske godine 1726/1727. došlo je do porasta broja studenata. Primjerice 1729. godine logiku studira 46, fiziku 46, metafiziku 44, a teologiju 64 studenta. Dvije godine poslije ukupni broj studenata filozofije je 109, a teologije 64, a 1745. zabilježeno je 150 studenata filozofije i 70 teologije. Bilo je i godina kada je broj studenata teologije bio viši od broja studenata filozofije, kao primjerice 1757., kada je teologiju studiralo 148, a filozofiju 102 studenta. Možda je pad broja studenata filozofije moguće povezati s promjenom organizacije studija jer je 1754. reformom Marije Terezije napušten stari propis iz *Ratio studiorum* o trogodišnjem studiju filozofije, a od 1755. studij filozofije sveden je na dvije godine, pri čemu se u prvoj godini predavala logika, metafizika i matematika, a u drugoj su se godini slušala predavanja iz fizike (opće i specijalne), prirodopisa i etike.

Po drugoj strani porast broja studenata teologije moguće je tumačiti uvođenjem četverogodišnjega fakultetskog programa teološke nastave 1746. godine. Sredstva za proširenje teološkog studija namaknuta su iz zaklade koju je u tu svrhu osnovao zagrebački kanonik Tomo Augustić, koji je zagrebačkom kolegiju ostavio 15.000 forinti za uzdržavanje dva profesora. Novi teološki studij je propisivao spekulativnu teologiju po *Sumi teološkoj* Tome Akvinskog, osnove biblijskih znanosti, katoličku kontroverzistiku u odnosu na pravoslavne kršćane i protestante, moralnu teologiju te studij filozofskih pitanja važnih za razumijevanje teološke problematike. Uz nastojanje rimske *Propaganda fide,* 14. rujna 1747. osnovana je Katedra za kontroverzistiku. Ona se od 1754. na poseban način posvetila spornim pitanjima između Zapadne i Istočne crkve, što je očito bilo uvjetovano nazočnošću znatnog broja pravoslavnih vjernika na području koje je obuhvaćala Zagrebačka biskupija, poglavito na teritoriju pod upravom Vojne krajine. Na teološkom studiju je tada djelovalo šest profesora. Uz katedru Svetog pisma studirali su se grčki i hebrejski jezici. Akademske godine 1757/1758. u nastavni program su uključena predavanja iz crkvene povijesti i govorništva. Od 1771. godine studij teologije je imao devet profesora: dva za moralnu teologiju, dva za spekulativnu teologiju, te po jednog za kanonsko pravo, kontroverzistiku, grčki i hebrejski jezik, Sveto pismo, govorništvo i crkvenu povijest.

Tako su studiji filozofije i teologije promijenili svoju strukturu, a kako je ona izgledala u trenutku ukidanja isusovačkog reda 1773. godine vidi se iz popisa nastavnika. Profesor A. Blašković je predavao »sacrae scripturae«, prof. A. Kukec matematiku, prof. A. Pauchner kanonsko pravo, prof. F. Ks. Volković moralnu teologiju, F. Ks. Zemerer je prof. principista, I. Šimunović profesor teologije, I. Stipanović je zapisan kao geometar, prof. I. Vitković je predavao logiku i metafiziku, a povjesničar kolegija J. Mikoci bio je profesor opće i posebne fizike te »philosophiae morum«, dok je M. Sabolović profesor teologije. Uz njih su u nastavničkom

zboru bili još magistri i profesori gimnazije te devet pomoćnika, tako da je kolegij imao 35 osoba. Spomenimo i to da je iz 1772. sačuvan još potpuniji popis nastavnika pa se može vidjeti kako je A. Kukec predavao grčki i hebrejski, F. Ks. Volković predavao uz predmet »sacra eloquentia« i povijest crkve, dok je I. Sopot uz moralnu teologiju predavao i kontroverzistiku. Tako je kombinacijom popisa iz 1772. i 1773. moguće dobiti uvid u strukturu studija, koji je u odnosu na prijašnje razdoblje postupno promijenio svoju strukturu.

Želja za sveučilišnim statusom u Zagrebu se pokušala ostvariti 1749. godine, što je vidljivo iz koncepta pisma rektora zagrebačkoga kolegija Andrije Zambergera neimenovanom crkvenom dostojanstveniku. Iz toga koncepta je vidljiva želja da se pravni status zagrebačke isusovačke Akademije izjednači sa statusom sveučilišta u Grazu. Povećanje broja profesora i predmeta što su ih predavali očito je bilo vezano uz interes koji je biskup Ivan Paxy 1771. pokazivao za uzdizanjem zagrebačkih studija – dvogodišnje filozofije i četverogodišnje teologije – na sveučilišni status, što tada nije bilo nerealno.

Papa Klement XIV. je bulom *Dominus ac Redemptor* u srpnju 1773. godine raspustio isusovce te je zagrebačka Akademija reorganizirana u skladu s prosvjetiteljskim kriterijima. Dekretom vladarice Marije Terezije od 20. rujna 1773. Kraljevska akademija znanosti u Zagrebu privremeno dolazi pod neposredni nadzor zagrebačkog biskupa Josipa Galjufa, no s izmijenjenim nastavnim osobljem, među koje je biskup imenovao svjetovne svećenike u skladu s prosvjetnom politikom bečkog dvora. Nastava pod upravom dijecezanskog biskupa je počela 1. prosinca 1773., a profesori su plaću dobivali iz konfiscirane isusovačke imovine.

Tada je teologiju upisalo 59 studenata, crkveno pravo 35, sveto pismo 99, a moralku 44. Na filozofskom studiju 29 studenata je slušalo etiku i fiziku, a 71 logiku, metafiziku i matematiku. Iako je biskup Galjuf preuzeo brigu o Akademiji privremeno na godinu dana, ona je ostala i iduće dvije akademske godine. Godine 1775. zabilježen je 121 bogoslov i 82 studenta filozofije, a isto stanje je ostalo i iduće godine.

U međuvremenu je 1769. u Varaždinu osnovan političko-kameralni studij, koji je 1772. premješten u Zagreb. Vodio ga je pravnik Adalbert Adam Barić. Taj studij nije bio dio zagrebačke Kraljevske akademije iako se fizički izvodio u njenim prostorijama. Osim toga su slušači Barićevih predavanja, Matija Krčelić i Ivan Smendrović, javno branili teze iz politike i kameralnih nauka na Akademiji u kolovozu 1774. godine. To je pokazatelj približavanja političko-kameralnog studija zagrebačkoj Kraljevskoj akademiji.

Činjenica je da se nastava filozofije i teologije ponajprije pod pritiskom državnih vlasti od sredine 18. stoljeća sve više usavršavala te je postala izjednačena sveučilišnoj nastavi. Nadovezavši se na prijašnje inicijative, biskup Galjuf je 1774. godine u više navrata molio vladaricu Mariju Tereziju da se u Hrvatskoj osnuju sveučilište i javna knjižnica. Iako biskup u svojim molbama izričito navodi osnivanje sveučilišta, zapravo se radilo o obnovi jer je privilegij iz 1669. zagrebačkim isusovačkim studijima neosporno dao »prava i povlastice sveučilišta«, neovisno o njihovoj kasnijoj obustavi. Iako su sva tadašnja nastojanja poduzeta s ciljem da zagrebačka Akademija postane »universitas« bila uzaludna, ostao je cilj koji je postignut osnivanjem modernog sveučilišta u 19. stoljeću.